

VA-ledningar mellan Dalarö och Dalarö skans

Särskild arkeologisk utredning

Södermanland, Dalarö socken, Haninge kommun

Mirja Arnshav

Statens maritima museer

Marinmuseum/Naval Museum
Sjöhistoriska museet/Maritime Museum
Vasamuseet/Vasa Museum

Stumholmen
371 32 Karlskrona
Tel 0455 359 30 00

P.O. Box 27131
SE-102 52 Stockholm
Tel 08 519 549 00

www.maritima.se
www.vasamuseet.se
www.marinmuseum.se
www.sjohistoriska.se

© 2008 Statens maritima museer
Arkeologisk rapport 2008:1
ISSN 1654-4927

Kart- och ritmaterial Författaren.

Layout Franciska Sieurin-Lönnqvist, Arkeobild.

Omslagsbild Författaren.

Tryck Arkitektkopia, Stockholm 2008.

Kartor Godkända ur sekretess-synpunkt för spridning Dnr: 010305-07-17508, 2007-12-03.

Innehåll

Innehåll	3
Sammanfattning	5
Inledning	6
Syfte	7
Arkeologisk potential	8
Genomförande	9
Resultat	11
Slutsats	15
Referenser samt tekniska och administrativa uppgifter	16

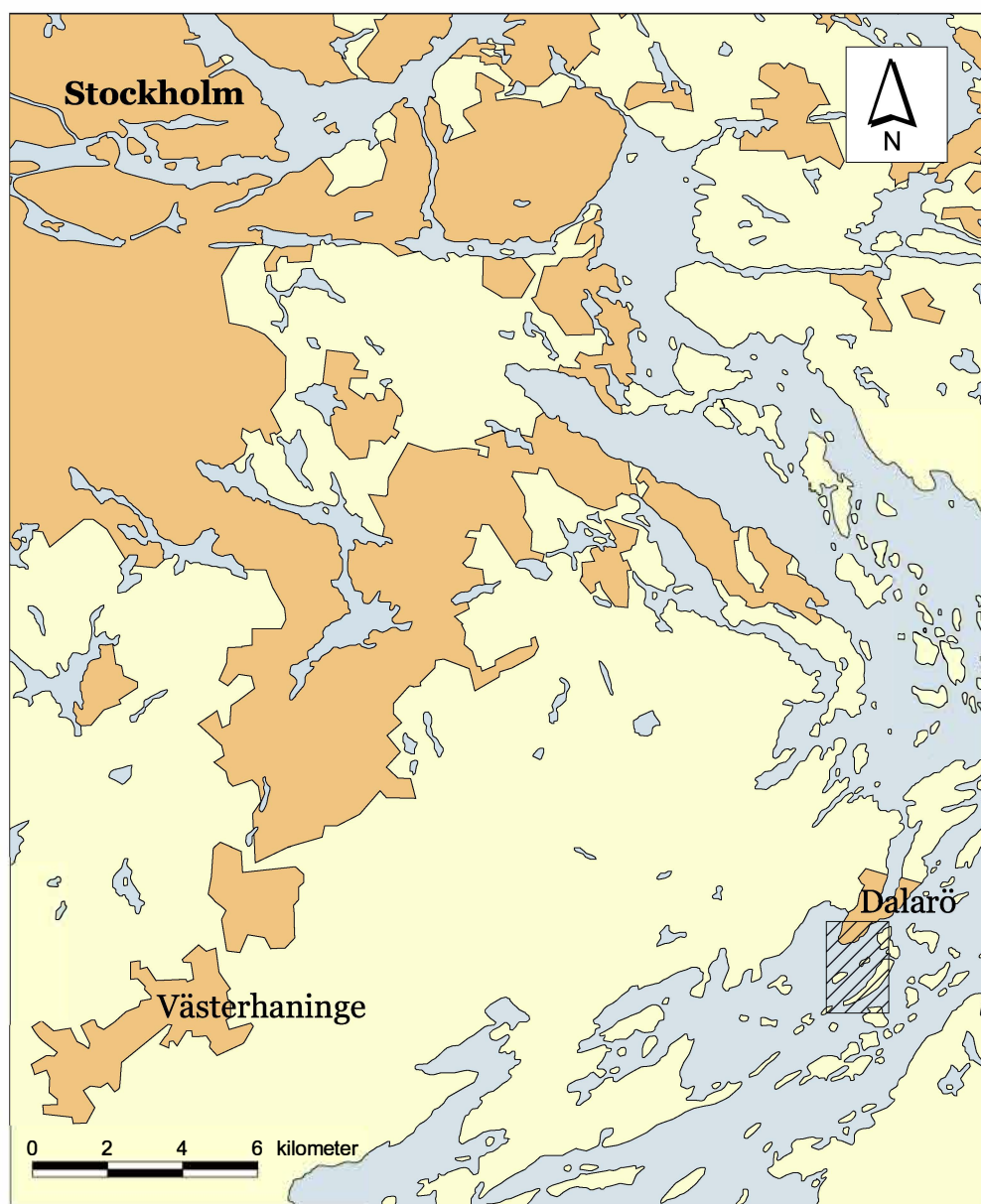

Fig. 1. Översiktskarta med undersökningsområdet markerat. Skala 1:200 000.

Sammanfattning

Med anledning av att Statens fastighetsverk planerade en sjöförläggning av VA-ledningar mellan Dalarö och Dalarö skans genomförde Statens maritima museer i augusti 2005 en fyra dagar lång undersökning av det vattenområde som skulle komma att beröras. Undersökningsområdet omfattade tre delområden – de bägge landfästena, samt vattenområdet där emellan.

Vid undersökningen noterades ett antal lämningar av antikvariskt intresse. I det norra delområdet (område 1) påträffades kulturlager, en stenkista och timmer efter bryggkonstruktioner. Dessa lämningar gav intryck av att vara relativt sentida. Längre ut från stranden påträffades emellertid ett äldre kulturlager med föremål från

1500–1600-talet och framåt. Detta kulturlager kan i viss utsträckning komma från den sedan tidigare kända fartygslämningen "Bellevuevraket", som utgör fast fornlämning.

Utanför Dalarö skans (delområde 2) påträffades ett ytligt kulturlager med fynd från 1600-talet till modern tid. Den side scan sonarundersökning som gjordes i vattenområdet mellan de bägge landfästena resulterade inte i att några ytterligare lämningar eller indikationer kunde fastställas.

Statens maritima museer har inget att erinra mot de planerade ledningsdragningarna, under förutsättning att arbetsföretaget genomförs med god marginal till fartygslämningen "Bellevuevraket".

Inledning

I augusti 2005 genomförde Statens maritima museer en särskild arkeologisk utredning mellan Dalarö tätort och Dalarö Skans i Stockholms skärgård. Bakgrunden var att Statens fastighetsverk avser att ansluta Dalarö Skans till det kommunala VA-nätet vid Dalarö tätort, och av denna anledning prospekterade för nedläggande av två nya ledningar på havsbotten. Det aktuella området är avriksintresse för kulturmiljövården, och länsstyrelsen fattade beslut om att arbetsföretaget skulle föregås av en särskild arkeologisk utredning. Syftet med den arkeologiska utredningen var att fastställa om fasta fornlämningar skulle komma att beröras av det planerade arbetsföretaget. Beställare av utredningen var Statens fastighetsverk.

Utredningen genomfördes från båt under perioden 2005-08-16–2005-05-18 samt 2005-08-22. Bottenområdena utanför ledningarnas landfästen okulärbesiktigades och sondades. Flertalet mindre provgropar grävdes. En tidigare känd fast fornlämning i den planerade ledningsstäckningens närhet avgränsades och positionerades. Vattenområdet mellan ledningarnas landfästen avsöktes med side scan sonar.

Arbetet genomfördes av dykande arkeologer från Statens maritima museer. Patrik Höglund ansvarade för fältarbetet och rapporten sammanställdes av Mirja Arnshav.

Syfte

Utredningens målsättning var att avsöka vattenområdet i de prospekterade ledningarnas sträckning, för att kontrollera huruvida ledningarna kan komma att medföra påverkan på fasta fornlämn-

ingar. Avsikten var att lokalisera och positionera indikationer på – eller förekomst av – fasta fornlämnningar. Resultatet utgör underlag för beslut om lämplig sträckning för ledningarna.

Arkeologisk potential

Dalarö har sedan gammalt varit ett viktigt centrum för såväl handels- som örlogssjöfarten. Den farled som passerar förbi idag är belagd sedan 1200-talet, och har av allt att döma fungerat som den huvudsakliga leden för den förbipasserande sjöfarten utmed Sörmlandskusten. Funktionen som hamn är belagd redan under slutet av 1300-talet och under stormaktstiden användes Dalarö redd som utgångspunkt vid flera flottexpeditioner.

Under 1600-talet förlades stora sjötullen till Dalarö, vilket innebar att alla fartyg på väg till eller från Stockholm eller nordligare hamnar i utrikesfart måste förtulla sin last där. Vid samma tid fanns också en lotsstation och flera sjökrogar, bland annat på Jutholmen. På 1660-talet uppfördes skansen på Stockskäret (Dalarö Skans), till försvar av det södra inloppet till Stockholm.

Vatten- och strandområdet i Dalaröområdet är viktiga utgångspunkter för att förstå Dalarös funktion, utveckling och kontakter inom sitt närområde såväl som inom en större geografisk omvärld. Flera unika fartygslämningar och fynd är sedan tidigare kända i de aktuella farvattnen. En del av dessa, bland annat örlogsfartyget *Riks-äpplet*, handelsfartyget *Anna Maria* samt de oidentifierade fartygen "Jutholmsvraket" och "Bellevuevraket", har delvis undersökts av arkeologer eller av dykare i samarbete med SSHM (numera Statens maritima museer). Inga systematiska, heltäckande avsökningar har dock gjorts av det aktuella vattenområdet, och det föreföll sannolikt att kulturlager och tidigare okända lämningar skulle kunna lokaliseras inom detsamma.

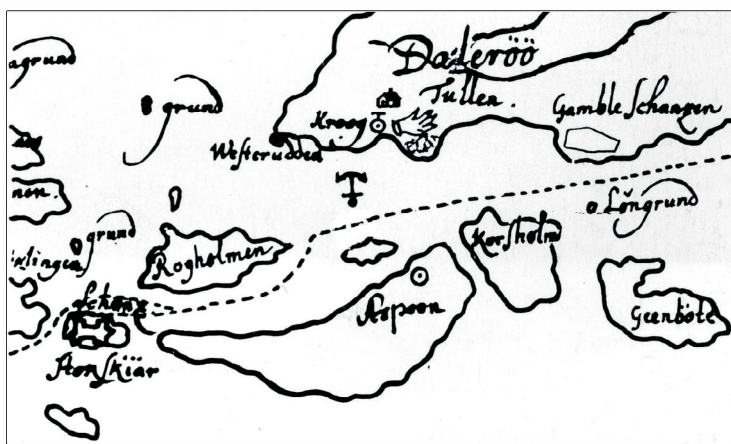

Fig. 2. Detalj av 1672 års segelkarta med Dalarö redd, segelled, krog och skansar markerade.

Genomförande

Undersökningsområdet bestod av tre delområden – botten utanför ledningarnas landfästen vid Karevägen i Dalarö tätort (delområde 1) respektive Stockskärets (Dalarö Skans) nordöstra strand (delområde 2), samt en 200 meter bred korridor däremellan som passerar mellan Rågholmen och Jutholmen. Totalt 540 000 m², eller en cirka 100 meter bred korridor på vardera sida av ledningssträckningen har avsökts. Vattendjupet i undersökningsområdet varierar mellan 1–25 meter.

Arbetet utfördes av sammanlagt fyra dykande arkeologer från Statens maritima museer. Dykningarna genomfördes med kommunikation till ytan samt med räddningsdykare/dykskötare. Sondning gjordes med en 1,3 meter lång sondstav med en diameter på 0,5 cm. Flertalet mindre provgropar grävdes för att påvisa eventuella an-

läggningar eller kulturlager i botten. Därutöver genomfördes en noggrann okulärbesiktning av botten i de strandnära områdena under dykningen.

Vid side scan sonaravsökningen användes Statens maritima museers 500 Kh-fisk. Sidseendet var under hela avsökningen 75 meter åt vardera sidan. Första körningen gjordes i centrum av den planerade kabelsträckningen. Vid de två andra körningarna försköts avsökningsområdet åt vardera hållet utifrån centrumlinjen.

Undersökningsområdet och kulturlagret eller andra indikationer på fasta fornlämningar mättes in med en GPS som har en noggrannhet på ± 1 meter. Koordinatsystemet RT90 2,5 gon väst användes.

Tabell 1.

VA-ledningens brytpunkter.

X	Y
6557604	1648150
6557945	1648408
6557977	1648527
6558389	1648998
6558897	1648692
6559067	1648705
6559412	1649185
6559655	1649300
6559821	1649270

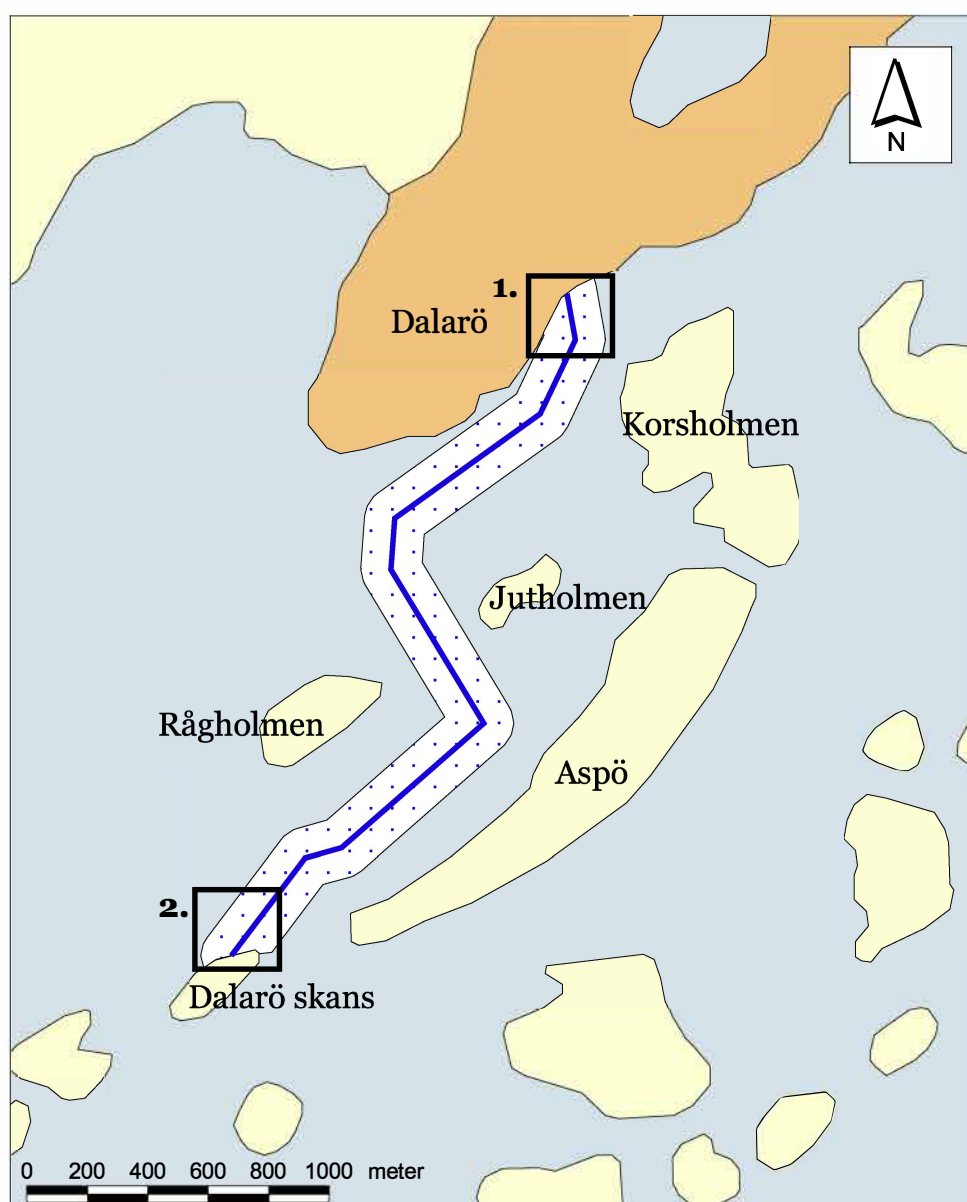

Fig. 3. Ledningssträckningen, undersökningsområdet samt delområde 1 och 2.
Skala 1:25 000.

Resultat

Side scan sonarundersökningen resulterade inte i att några tidigare okända lämningar inom undersökningsområdet kunde fastställas. Däremot befanns en tidigare känd fast fornlämning, "Bellevuevraket", ligga närmare den planerade ledningssträckningen än väntat. Dykningarna i strandregionerna resulterade i lokalisering och positionering av ett flertal lämningar.

Lämning nr 1, 2 och 3, – det grundast belägna kulturlagret och kulturlagret och kaj/kistlämningarna vid Dalarö tätort – gav intryck av att huvudsakligen vara samtida med nuvarande strandnära bebyggelse och ha ett direkt samband till denna. Vad gäller lämning nr 4, ett löst liggande timmer, är dateringen mer ovisst. Ett dendrokronologiskt prov togs, men provet har dessvärre inte gått att analysera.

Lämning nr 5, det djupare belägna kulturlagret, hade påtagligt ålderdomliga inslag och kan dateras till 1500–1600-tal och framåt. Kulturlagret befann sig relativt nära "Bellevuevraket", och det är tänkbart att en del av de äldre föremålen i lagret kan komma från denna oidentifierade och odaterade fartygslämning. Till övervägande

del bör dock kulturlagret ha avsatts från sjöfarten i den passerande segelleden.

"Bellevuevraket", lämning nr 6, är klinkbyggd och utgörs av ett relativt välbevarat, sammanhängande bottenparti av ett skrov samt utspridda och löst liggande rester av skrovsidor, intimering med mera. Den besiktning som gjordes av fartygslämningen syftade till att avgränsa fornlämningsområdets utsträckning i riktning mot den planerade ledningssträckningen. De närmast belägna fartygsdelarna befanns ligga omkring 20 meter öster om denna.

Lämning nr 7, kulturlagret utanför Dalarö skans, kan dateras till sent 1600-tal och framåt. Kulturlagret blev mer fyndförande mot sydväst och kan förmodas vara rikast utanför undersökningsområdet, i riktning mot skansen och i området kring de befintliga bryggorna.

Samtliga kulturlager var tunna och ytligt belägna, varför någon lagerföljd inte kunde påvisas. Sentida föremål fanns representerade även i kulturlagren med äldre material. De provgröpar som grävdes resulterade inte i några ytterligare iakttagelser.

Nr	X	Y	Beskrivning
1	6559799	1649287	Kulturlager med inslag av tegel, porslin, flintgods, kakelugnsdelar och flaskor. Omkring 3–10 meters vattendjup.
2	6559801	1649260	Timrad kaj/bryggslämning. Omkring 3 meters vattendjup.
3	6559796	1649267	Stenkista, ansamling av stenar. Omkring 5 meters vattendjup.
4	6559809	1649300	Förekomst av löst liggande bearbetade timmer efter kistkonstruktioner eller dylikt. Omkring 10 meters vattendjup.
5	6559717	1649330	Kulturlager med inslag av bland annat tegel, kritpipor, krus och vinflaskor. Omkring 15–21 meters vattendjup.
6	6559717	1649314	Fartygslämning kallad "Bellevuevraket" (västlig avgränsning). Omkring 21 meters vattendjup.
7	6557654	1648162	Kulturlager bestående av bland annat rödgods, fajans och kritpipor samt ett rikligt inslag av tegel. Omkring 1–10 meters vattendjup.

Fig. 4a och b. Lämning nr 1.
Porslin-, glas-, keramik- och kakel-
ugnsdelar från kulturlagret utan-
för Karevägen.
Foto: Mirja Arnshav.

Fig. 4a.

Fig. 4b.

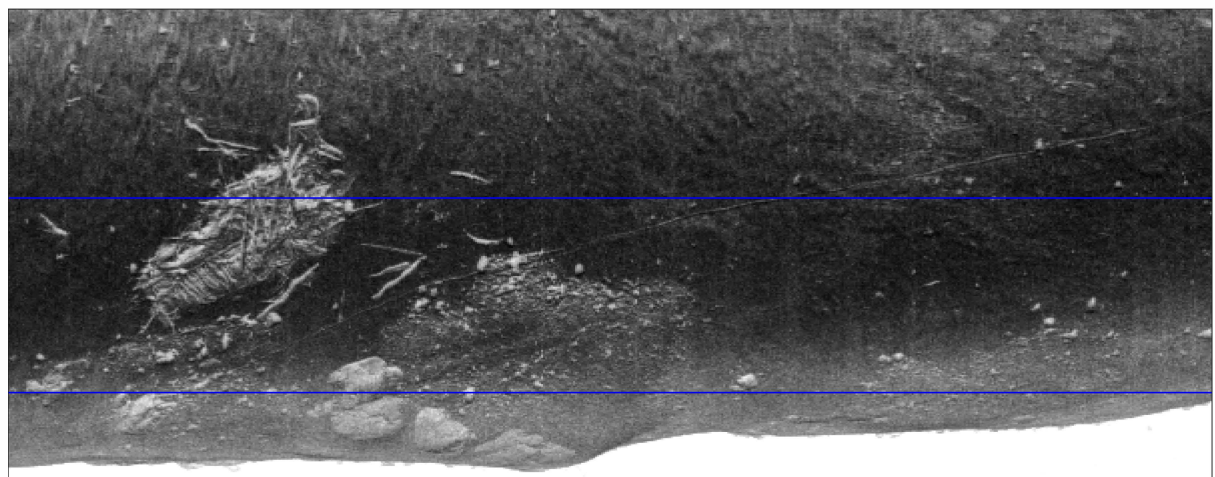

Fig. 5. Lämning nr 6. Fartygslämning kallad "Bellevuevraket". Sidescanssonarbild. Arkeologienheten, Statens maritima museer.

*Fig. 6a. Lämning nr 7. Krit-
pipsdelar från kulturlagret
utanför Dalarö skans.
Foto: Mirja Arnshav.*

*Fig. 6b. Lämning nr 7.
Keramikdelar från kulturla-
gret utanför Dalarö skans.
Foto: Mirja Arnshav.*

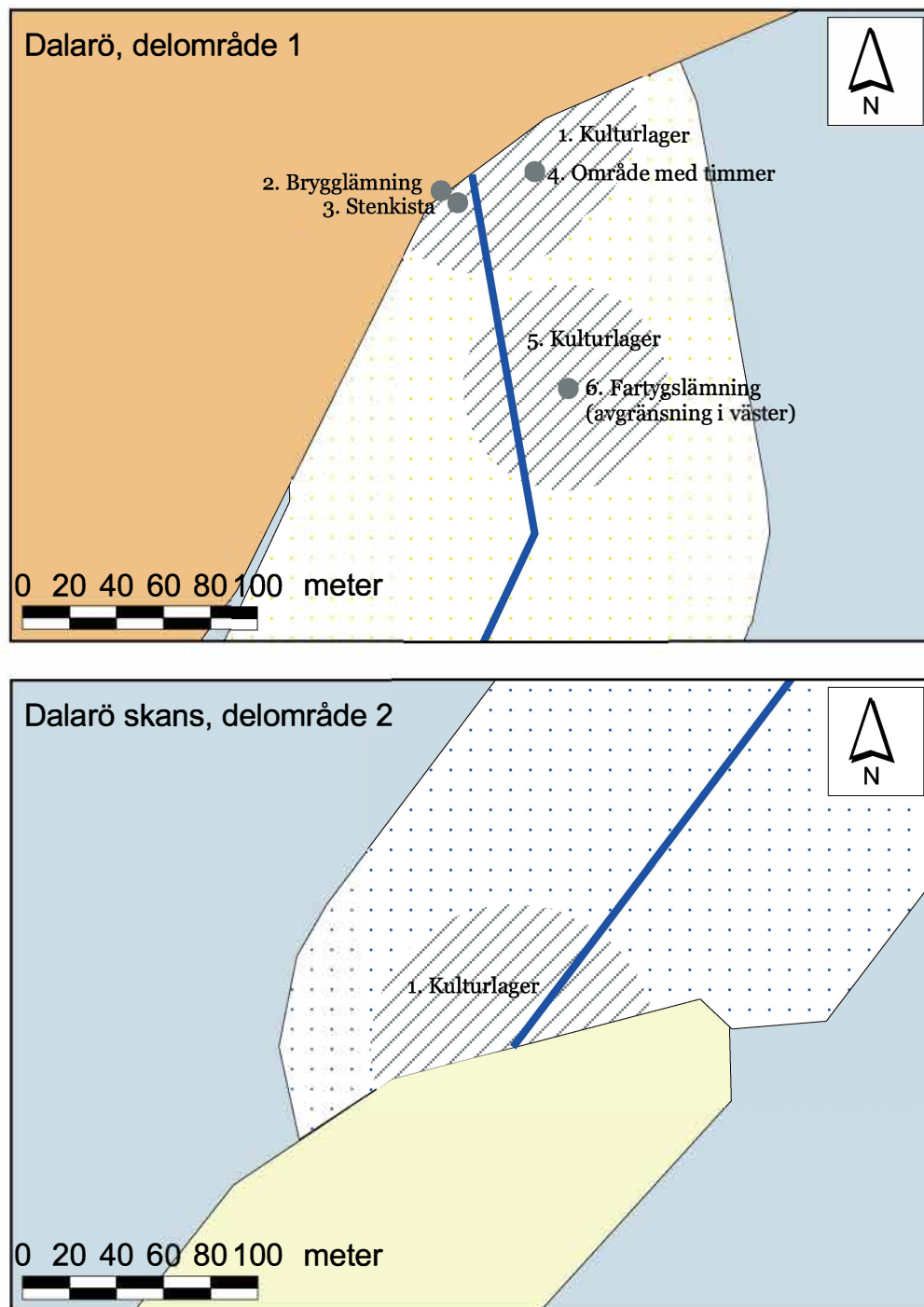

Fig. 7. Lokaliserade lämningar. Skala 1:3 000.

Slutsats

Resultatet av dykningarna visade på förekomst av tunna och ytliga kulturlager. Dessa var avsatta dels från strandnära bebyggelse, dels från sjöfart i området. Okulärbesiktningen gav inga entydiga svar avseende kulturlagrens utbredning, och det är troligt att såväl kulturlagret utanför Dalarö skans samt det djupare belägna kulturlagret utanför Dalarö tätort kan vara relativt vidsträckta. Ytterligare undersökningar i ett utvidgat undersökningsområde skulle krävas för att avgränsa och närmare beskriva kulturlagrens karaktär och sammansättning.

Förekomsten av kulturlager på relativt stort avstånd från de bågiga stränderna indikerar dock att kulturlager kan finnas i stora delar av det aktuella undersökningsområdet, förmodligen med koncentrationer nära bebyggelse, segelleder och ankringsplatser.

De grundare belägna brygg- och kajlämningarna samt det yngre, strandnära kulturlagret vid Dalarö tätort återspeglar förmodligen Dalarös historia som badort och rekreationsområde under de senare århundradena. Om de löst liggande timren på större djup passar in i denna bild, eller om de eventuellt är äldre, har inte gått att klargöra.

Det har inte legat i utredningens målsättning att datera eller dokumentera "Bellevuevraket". De sammanvägda intrycken från de dyk som genomfördes i syfte att positionera och avgränsa lämningen, är att den förmodligen är av relativt hög ålder. Därmed är den, som tidigare antagits, en fast fornlämning. Dess ålderdomliga karaktär i kombination med dess storlek och förekomst av fynd/kulturlager gör den till ett synnerligen intressant inslag i Dalarös maritima kulturlandskap.

Det är av största vikt att de planerade kabelnedläggningarna utförs med god marginal till "Bellevuevraket". Det bör beaktas att det inte är ovanligt att sjöförlagda ledningar av olika anledningar över tid rubbas något ur ursprungligt eller prospekterat läge. Eventuella reparationer och underhåll av ledningarna bör kunna genomföras utan påverkan på "Bellevuevraket". I övrigt har Statens maritima museer ingenting att erinra mot att arbetsföretaget med anläggandet av VA-ledningarna fortskrider som planerat.

Referenser samt tekniska och administrativa uppgifter

Referenser

Jansson, E.A. 1966. Dalarö. Ålsten.
Skärgårdsstiftelsens årsbok 1998. Dalaröleden.
<http://www.dalaro.info/page84.html> Några årtal
ur Dalarös historia.
Svenskt marinarkeologiskt arkiv (SMA).

Tekniska och administrativa uppgifter

Statens maritima museers dnr: 638/05-51
Länsstyrelsens dnr: 4313-0470597
Projektnummer: 47090
Undersökningstid: 2005-08-16–2005-05-18,
2005-08-22
Exploateringsyta: 27 000 m²
Utbredd yta: 540 000 m²
Kommun: Haninge
Socken: Dalarö
Koordinatsystem: RT90 2,5 gon väst
Koordinater för undersökningens sydvästra
hörn: X 6557581 Y 1648071